

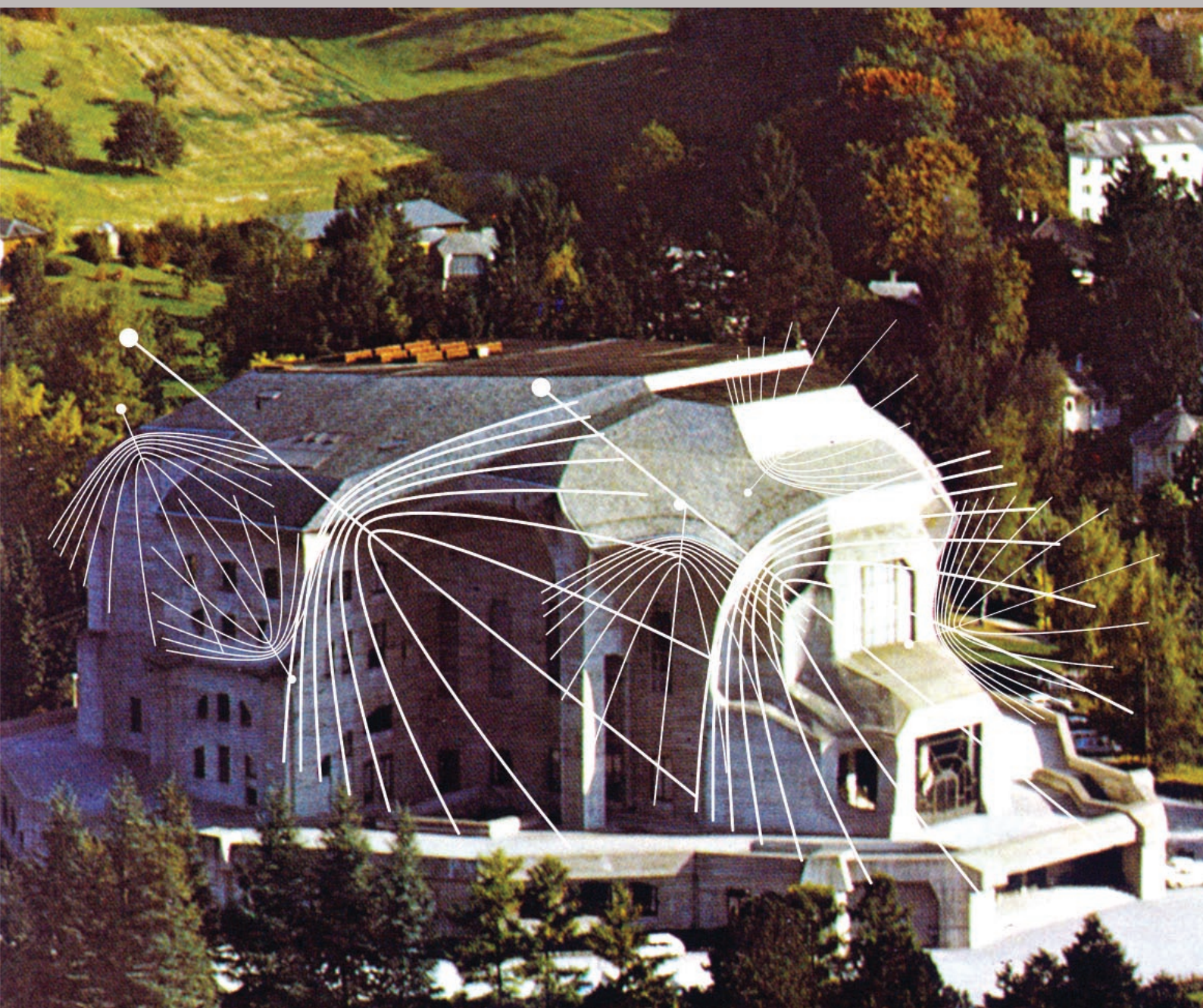
150 éve született Rudolf Steiner

TÉR ÉS MOZGÁS

– ÉPÍTÉSZET, ANTROPOZÓFIA, EURITMIA

Kőszeghy Attila

Goetheanum, felülnézet hiperbolákkal

Rudolf Steiner hatása születése után 150 évvel erősebb, mint bármikor. Mítosza kétféle is létezik: a felületes megközelítésből eredő rajongás élte az egyiket, a felületes megközelítésből eredő félre magyarázás a másikat. A két ellentétes mítosz közös gyökere a próféta – a próféta-Steiner az, akit az egyik tábor misztikus messiásként követni próbál, s ugyanez a Steiner az, akit hamiskártyás dilettánusként nevéssé tesz a másik.

Az antropozófia megalkotójaként ismert Rudolf Steiner író és bölcsele, a dornachi művésztelep tizenhét házának látnok-tervezője, prófétáló szabadegyetemien Európát bejárva több mint ötezer előadást tartott. Ennek kapcsán fogalmazta meg Friedrich Nögge, német rendező, költő és „bohóc” (aki a művész legtökéletesebb megtestesítőjeként saját magát pozicionálta örültként) a maliciózus megjegyzést: „Ha oly sok időm lenne művésztől olvasni, az olvasottakat megtanulni és a tanultakat dogmává emelni, akkor tévedni sem erőm, sem bátorságom nem lenne.” (Sebastian Gronbach: mission.mensch.blogspot.com 2009. nov. 22.)

A mitizáló örökségképzés egyszerű. Nehezebb a történelmi megértés kísérletező munkája.

A kanti transzcendentálistól a steineri transzcendensig

Rudolf Steiner előtt százötven évvel, 1711-ben született David Hume. Az empirista filozófusként kanonizált Hume – Locke és Berkeley nyomán – az emberi ismereteket az érzékelési tapasztalatokból, az érzékelt környezeti ingerek percepcióiból eredeztette. Felfogása szerint elménkben benyomások – emóció és szenvedély – és azokból mintegy másolatként, a képzelőerő által ideák keletkeznek. Kortársa, az 1713-ban született Diderot hasonló értelemben tulajdonított jelentőséget a képzelőerőnek. A tapasztalat és a közvetlen tapasztalattól független összefüggés-képzés együtteseként elgondolt transzcendentális fogalmának elemzésében Immanuel Kant is –

ahogy *A tiszta ész kritikája* első kiadása mutatja – hasonló tartalmakkal ruházta fel a képzelőerő terminusát. A mű 2. kiadásában e fogalom helyett a társadalmi, történelmi meghatározottságok szerepelnek. A képzelőerő létformájának, mibenlétének megfoghatatlansága folytán idegen testté vált abban a közegben, amely a jelenségek létezését azok mérhetőségével volt hivatott igazolni. A metafizikai jelleg a tapasztalatok nyomán formálódó képzetek közötti összefüggésekre szűkült Kant számára. A sejtések, megérzések és fogalmakkal kifejtethetetlen audiovizuális élmények formálódása és jelentősége homályban maradt.

Az 1861-ben született Rudolf Steiner a berlini teozófiai társaságtól eltávolodva – alapozva a Platónról Leibnizig fel-feltűnő utalásokra és saját érzékelési kísérleteire – jelentőséggel ruházta fel az élővilág lények, együttesinek nem látható rétegeit, övezeteit. Négyrétegű modellje jelentős mértékben eltér az Isten-„minőségbe” vezető hétrétegű teozófiai képlettől. Vizuális, zenei és mozgásos jellegű személyes tapasztalatainak eredetére alig utalva elsősorban azt kívánta elérni, hogy az emberi társadalmak egyéneiben a transzcendencia iránti érzékenység megőrződjön, megerősödjön.

Jelentős a távolság a kanti transzcendentális fogalma, és a titokzatos, műszerekkel nem mérhető, láthatatlan mezők tételezése között, melyeket a teozófia és az antropozófia az élővilágban létezőkként gondol el. Kantnál a tapasztalás és gondolkodás alapképletei a tapasztalatokra vonatkozó képzeteket megalapozó *a priori* képződmények. Az érzékelt és megfigyelt jelenségek képzetei nem formálódhatnak meg nélkülük, és különösen nem épülnének kategóriákba foglalható fogalmakká, s gondolkodásunkban nem bontakozhatnának ki összefüggésekre vonatkozó összefüggések. Rudolf Steiner nem ezzel a szellemi-lelki összefüggés-építéssel foglalkozott. Érzékelté, hogy a kanti modellből hiányoznak a tapasztalatok és azok

szellemi „feldolgozása” során a transzcendentálist kibontakoztató motiváció forrásai. Szerinte azokat a személyiség belső integritása és annak a társas létezésbe kiterjesztése alapozhatja meg – leegyszerűsítetten megfogalmazva.

Építészeti antropozófia

Rudolf Steiner ember-kozmosz modelljének megismerésétől két szerencsétlen név – Lucifer és Ahriman – riasztja el a gyanútlan olvasót. A ma kulturális kontextusában, ha meghalljuk e neveket, egyáltalán nem szellemi-lelki kozmikus létezőkre gondolunk, hanem valami avított, idejétmúlt történetre. Az első Goetheanum fő domborművén kigyózó alakzatokkal látható Lucifer, Ahriman és középen a szellemi-lelki ember. (Ráadásul Delacroix festői szempontból igen gyenge *A Szabadság vezeti a népet* című képe jómellű Szabadság-allegóriája gesztusával épp csak zászlót nem szorongat, ami eléggé megzavarja az euritmiai jelenetekben eszmék felé is mozdító asszociáció útját.) A szabadság–egyenlőség–testvériség eszmei lehetőségeivel foglalkozó Steiner-gondolatok megközelítését megnehezíti ez a „szalkás” szobrászati allegória.

Steiner szellemtörténeti eszméinek értelmében Lucifer és Ahriman kozmikus hatóerejű lények. Eltérő aktivitásuk a látható formák, színek, hallható hangok és nyelvek világában eltérő lenyomatot hagy. Durva egyszerűsítéssel: Lucifer bölcsességet hozott néhány ezer éve az emberiségnek, Ahrimán pedig az anyagiasság átlátszatlan burkával akadályozta és akadályozza korunkban, hogy a kozmikus szellemi-lelki erővel kapcsolatban maradjanak emberi szellemi-lelki erőink. Amikor e lények szellemi-lelki világunkra hatnak, hatásuk érzékelési tapasztalásokon át érvényesül. (Legáltalában, ha van szabadsága szellemünknek, hogy a ható-terepet megválasszuk, és van sejtésünk arról, hogy mely hatásokat milyen érzékletes jegekkel tudunk befolyásolni) azért, hogy szabad szellemi mozgásterün-

ket meg tudjuk őrizni, ne rendeljük alá aktivitásunkat és döntéseinket kizárólag a gazdálkodás és a hatalmi jártékra elérhető sikereknek.)

Ebből a perspektívából feltehető, hogy léteznek a „felfúvódó”, kimagasodó, értelmezésre nem kényszerítő építmények, a technikai tudás bravúrával elfe(le)dve a bensőségesség, a lélekre hangolódás építészeti igényeit. A mechanikus és sablonos tagolás a szellemnek nem ad bejárható terepet – az építészetben sem. De a végjárhatóság jegyében a szemlélettel bemérhetőség eltérő lépcsőin – ha nem is tapintással, de – eltérő intenzitású benyomásokkal szerzünk tapasztalatot. Kérdés, hogy valamiféle *luciferi* erőnek kedvező formálással némiképp ellensúlyozhatók-e az „ahrimáni” kozmikus szellemi-lelki erőket elfedni szándékozó törekvések.

Rudolf Steinernek az első Goetheanumba szánt hatalmas fa-domborművén alul barlang, felül nyitott tér-ség látható. Irodalmias megközelítés szerint a nyitott térségben áll az emberiség-Ember. A barlangszerű részbe bezárt alak feltehetően a sötét anyagias erők kozmikus lénye. Az optimista végkifejlet meséjéhez olyan épületformálás illő, amely megelőlegezni látszik ezt a forgatókönyvet. Az ahrimáni lény a véges anyagiba záródás erősítője. Építészeti nyelven olyan félkörök és ellipszisek formavilágában működik, ahol egymástól idegen ívszegmensek és egyenesek összenövesztve láthatók.

Steiner az első Goetheanum kupoláit radikálisan leválasztotta az alattuk futó falaktól, ahogyan a belsőben is keményen elhatárolódtak – akár az ókori templomoknál – a felső, a közép és az alsó zónák, éles ellentétben a szecessziós majd később az art deco műveknél gyakran ügyetlen forma-összenövesztő fogásokkal. Ezt az erőteljes elhatárolást érvényesíti a második Goetheanum is. Steiner halála után azonban a mester formáló fogásait félreértve ez a tagolás erőtlenné, formálissá vált.

Dinamikus egyensúlyozás

A pozitív és negatív, sötét és világos, fent és lent közötti egyensúlyozás duális színezetet ad a steineri szemléletnek. A dinamikus egyensúlyozás során azonban nem egyidejű a két kitérítő hatás, és nyilvánvaló, hogy az elmozdulások is kétirányúak.

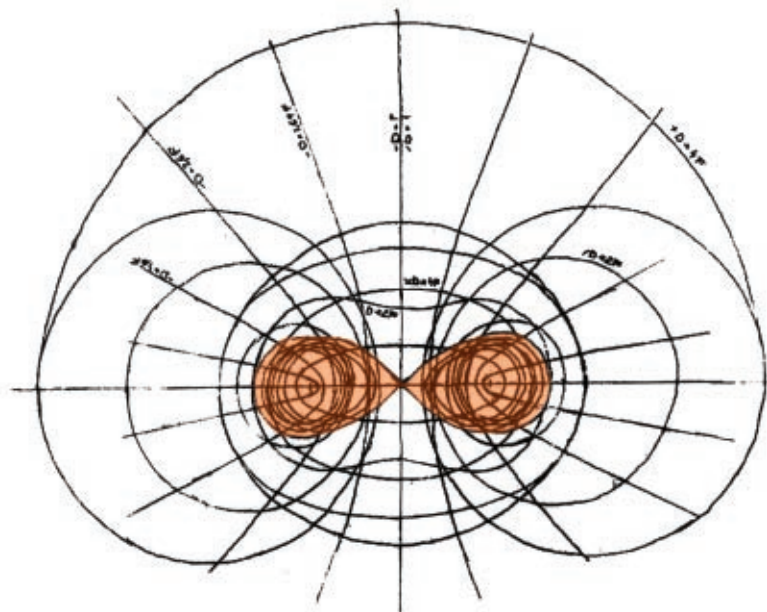
Kanti megközelítéssel a képzetek a jelenségek hatóerő-intenzitása és kiterjedés-jellemzői megtapasztalásából erednek. Értelmünk összefüggéseket térképez fel közöttük. Aztán leválasztjuk a megtapasztaltakat az összefüggésekről, így az összefüggés-állító értelem működése is kirajzolódik. Így keletkezik az *a priori*, mely mint előre adott, mint előzetes megértés aktivizálódik a tapasztalások során. Nélkülük a tapasztalás képzettelen, vak lenne Kant szerint.

Bármely megfigyelt felület megtapasztalhatatlan, ha világos és sötét, kiterjedő és beszűkülő, sűrű és ritka, kiemelkedő és bemélyedő jegyek nélküli. Akár sík, akár görbült felületen előállhat ez az „eseménytelenség”. Ahogy a dobozépítészeti egyszerűség felületein, de Calatrava vagy Zaha Hadid tagolatlan ívein is láthatjuk. De

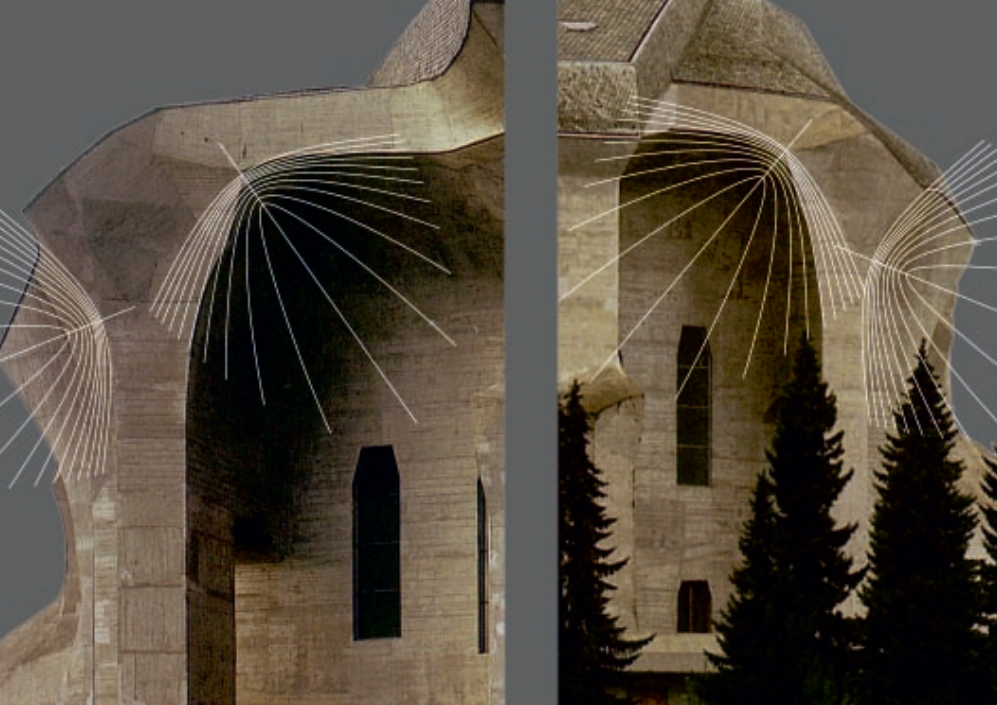
praktikus formai bravúrok – például a kivitelezés felszín-hibáinak, az anyag méretkorlátait leplező rátéteknek az elfedése – vagy a méret-nagyító és unaloműző bizarr alakzatok – sem kínálnak olyan tapasztalatokat, amelyekre vonatkozóan szellemünk összefüggéseket teremthetne, hogy majd ezeket a „teremtmenyeket” az összefüggések összefüggései körében megünnepelhesse vagy elvethesse.

Ha szellemünk ilyen összefüggések körébe kerül – tudniillik, amelyeket a kanti elmélet a tapasztalat analógiái felől értelmez – a matematikai, geometriai, tér-időbeli összefüggéseknek kell elsőbbséget kapniuk. Leibniz, Kant és Steiner részben Goethe hatására is a matematika és geometria törvényszerűségeinek ilyen szerepet tulajdoníthatott.

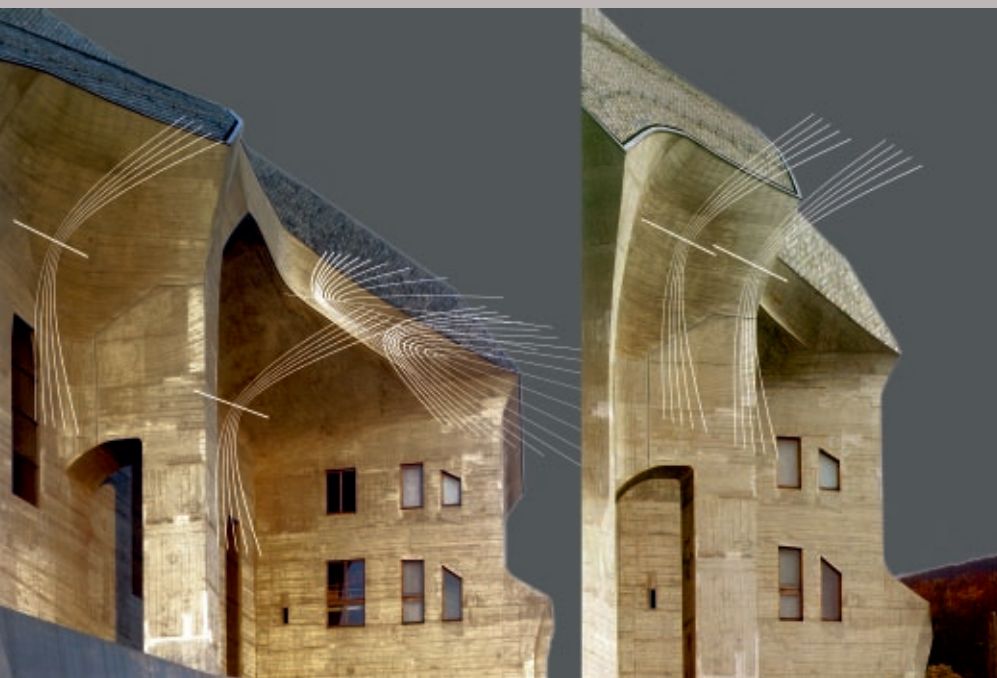
Az építészeti alkotások tartószerkezeti állékonyságának, funkcionális sikerültségének fontosságát (ami evidencia a műszaki egyetemek fagyos világában) nem árt hangsúlyozni. De az építész éppen ennek az evidenciának kétirányú megsértésével – úgy mond a felesleges anyaghasználattal, a bizarr erőjátékkal, s a hozzá társult rettenetes élőmunka-többlettel, vagy

1. kép • Összeadási, kivonási, szorzási és osztási műveletgörbék a művelet eredményének állandósága és fix alapvonalhossz (ellipszisznél fókusz-távolság) mellett. (Kőszeghy A.: Számformák, következtetési formák 2006.)

2. kép • fent: Goetheanum, oldalhomlokzati részletek
lent: oldalhomlokzati hiperbolák elcsavarodó felületen

a megmunkálatlanul hagyott anyag olcsóságával – juttathatja érvényre a mszabad szellemi erők működését támaszokkal, a matematika és geometria autonóm világával.

Steiner ismerte Goethe műveletgörbékre vonatkozó feljegyzéseit, egy ellipszis és egy lemniszkátaábrát idézett is tőle. Utóbbit mint a szorzás műveletének sajátos megjelenítését – de hiperbola ábrára nem utalt. Az összeadás műveletgörbéi az ellipszisek, a szorzásnál jellegzetesebbek a tojásformák

és a lemniszkáta, a kivonás, az abdukció műveletgörbéi pedig a hiperbolák. Az osztás sajátos excentrikus középpontú körei is bizonyára izgalmas szellemi kalandot kínáltak Steiner számára.

Steiner halála után azonban az épületek körében eltűnt a műveletgörbék sokszínűsége, eleve-testszerűsége, görbült felületekre megfogalmazása. A szecessziós, a koramodern és az art deco kísérletek függvényes forma-képződményei helyét a modern építészet egyértelmű és elemi szabá-

lyokkal működő geometriája foglalta el. Az art deco alárendelt szerepben alkalmazott esetenként horpadó-hyperbolikus formákat. Bármennyire színes és tagolt alkotások jelentek meg, az uralkodó trend a formai változatoság redukciója lett.

Hiperbolák háza – a második Goetheanum

Steiner a hiperbolikus alakzatokban találta meg a lehetőséget arra, hogy a hagyományos függőlegessel-vízszintessel határolt és tagolt forma-fogságból kilépjen, felszabadítva az emberi formáló szellemet-lelket. Hasonló formálási-szellemi áttörés volt ez, mint egy évszázaddal később a dekonstruktív építészeti kísérletek.

A Goetheanum épületén a hiperbola-ívek, különösen azok elcsavarodó alakzatai a kiemelkedés-bemélyedés „esemény-párosát” matematikai és geometriai vonatkozással ruházták fel. A hiperbolák és a kvázi-hyperboloidok uralkodó jelenléte az épület felületében is erőteljesen érvényesül.

A historizáló építészet félkörívei, a szecesszió parabolái (különösen a pillérfejezet nélküli falcsatlakozás konfliktusával) egyirányú szellemi kilengést jelentettek, és/vagy szellemi kiéhezettséget idéztek elő. (A Steiner-kortársak közül Gaudinak sikerült – pl. a Sagrada Familia pillérfejezeteinek hangsúlyos megjelenésével – feloldani ezt az építészeti formakapcsolódásban is megnyilatkozó szellemi zavart.

A modern építészet a kilengések tagadásával, a geometria világának sterilizációjával a gazdaságosság és szociális érzékenység „építészettelen” jegyeivel jelent meg – a historizáló épületek özönébe üdítő csendességet hozva. Ugyanebben az időben az expresszionizmusként vagy futurizmusként is megjelölt mozgalmak kitértek a szecesszió sablonjaiból és a spontán gesztusból közvetlenül eredeztetve – főként e gesztusok gyors egymásra rétegződéséből (ahogyan az Prix dekonstruktív szerkezet-vonalainak összelátásánál érzékelhető) – a szabá-

3. kép • Fent: euritmia-terem, bejárati zóna lent: a Duldeck- ház bejárata

lyos körívek, függőleges-vízszintes vonalak szinte-eltüntetésével hiperbolikus (vagy kis módosulással ilyenbe átmenő) formák jelentek meg.

Steiner építészeti gesztusai ilyen értelemben egy szellemi hullámmozgásban nem állandó egyensúlyi helyzetet teremtettek, de kétségkívül épp így válnak egyensúlyteremtővé. Egyes domachi épületrészleteken különösen feltűnő a hiperbola-ívek sora.

A Goetheanum körüli épületeket figyelve felvetődik, hogy Steiner mi-

lyen mélységig követte figyelemmel az építészeti megformálást. Ha a hiperbolikus karakter az egyetemes szellemi-lelki egyensúlyteremtés lényeges vonásaként értelmezhető, akkor elgondolkodtató, hogy egyes épületein a hiperbolikus karakter erőteljesen jelenik meg. Ez arra utal, hogy viszonylag jelentős mozgásteret kaphattak a steineri formáló felfogással kevésbé azonosuló építész munkatársak. Steiner halála után gyakran dekorációvá degradáltak a kozmikus szellemi-lelki erők felé áttörni hivatott alakzatokat.

A Duldeck-ház hatalmas tető-építményében a főhomlokzati középrész két oldalán némi tetőhorpadás érzékelhető, de ezt a középrészen kiemelkedő elliptikus alakzat szinte lemossa a látványból. Ugyanakkor Steinernek tulajdonítható igen finom „öncélú” plasztikai játék is érvényesül. A ház belsőépítészetét Hermann Ranzenberger tervezte, és az általa formált, ismert ágykialakítás téztásított, szecessziós alakzata jelzi, mennyire távol maradt a steineri gondolkodástól. Utóbbi példázák a Steiner tervezte bútorok, kivált a mellékelt rajzon középen látható meditációs szék (K. A. rajza). Mindenesetre Steinerhez képest kommerszebb megoldásaikkal az építész munkatársak – különösen Ranzenberger – sokáig piacon maradtak és sok gyenge építészeti alkotást termeltek.

Antropozófia és Waldorf-pedagógia

„A mi vélekedéseink és meggyőződéseink csak a mi számunkra érvényesek. Az ifjúság elé tárjuk őket, hogy azt mondjuk: így látjuk mi a világot. Nézzétek meg most már ti is, milyennek mutatja magát nektek. Képességeket ébresszünk fel, és ne meggyőződéseket közvetítsünk. Ne a mi igazságainkban higgyen az ifjúság, hanem a mi személyiségünkben. Azt vegyék észre a felnövekvők, hogy mi keresők vagyunk, és őket is a keresők útjára kell vezetnünk.” (Rudolf Steiner: *Gesammelte Aufsätze zur Kultur- und Zeitgeschichte 1887-1901*. Dornach, 1989.) Egy gondolatsor, amely arról próbál meggyőzni, hogy lehetséges fiatalok elé tárni vélekedéseket anélkül, hogy azok a védtelen lelkű gyermekekbe beivódnának. Ennyi is elég ahhoz, hogy roppant óvatosan ismerkedjünk írójának törekvéseivel. Hogyan is talál a keresők útjára, aki elé odaterítem az általam, a tapasztalt öreg által helyesnek vélt utat azzal, hogy ez csak amolyan kereső-út? Ráadásul a létezőek láthatatlan, alig érzékelhető zónáinak fontosságáról beszél, amitől úgy tűnik, hogy valamiféle transzcendens, érzékelésen túli, a valóságok istenéhez hasonló létezővel szoros kapcsolatban áll. Előnyös pozíció, kár lenne más utakat keresgélni. . .

4. kép • Steiner-bútorok a Goetheanumra hangolva

5. kép • Ranzenberger ház belső, Ranzenberger-ágy ellipszisekkel és hiperbolákkal

A Waldorf óvodák és iskolák pedagógiájában kitüntetett jelentőségű az antropozófia programja – Steiner szavaival – „a tudás útja, amely az emberben lévő szellemit az univerzum szellemijéhez vezet”. Ennek az útnak alapzata a művészet, beleértve az organikus építészeti is (nota bene, nem a Wright-i értelemben használva az organikus fogalmát). A Waldorf-intézmények architektúrái között csak elvétve találjuk meg azt az építészeti, amely az antropozófia szerint alapvető négy lét-réteg – más szóhasználatban: négy egymásra rétegződő „test” – tér-vonatkozásait érvényesíti. Pedig erre a steineri tér- és felületformálástól távol maradván is lehetőség kínálkozik. A steineri négyes test-modelltől függetlenül, mindennapi tapasztalataink alapján is nyilvánvaló, hogy a fizikai test és az azt övező falak-födémek közötti viszonyban nincs különösebb jelentősége a terek alapformáinak, ilyen tekintetben nem kifogásolhatók a derékszöges doboz-terek. Azonban ugyanez nem mondható el a hullámjelenség-szerű úgynevezett éteri, az asztrális és az én-testről. Az antropozófiai tanok tiszteletben tartása meg-

követeli e test-fajták és viselkedésük figyelembe vételét. Amikor egy euritmia-teremben a gyermekek egymás kezét fogva kört alkotnak és meditációs gyakorlatként körbefutó fényjelenséget képzelnek el – vagyis: e fényjelenséget egy elképzelés, koncepció és egy érzékelési élmény érintkezése során megvalósítják, vagyis az asztráltestben létrehozják –, van jelentősége annak, hogy a környező fizikai alakzatok, főként a cselekvés építészeti terei képesek-e helyet adni az ilyen szellemi programoknak.

Azt a dilemmát, hogyan működtethető a Waldorf-pedagógia olyan építészeti térben, amely az antropozófia alapvető elveit figyelmen kívül hagyja, ideig-óráig meg lehet kerülni az épületek öröklött arculatára és a beruházás szűkös forrásaira hivatkozással. A vizualitás fejlesztése könnyen megoldhatóan látszik a rajzoló-festő, agyagzó gyakorlatok keretében. Nehezebb helyet adni a reinkarnációra, a karmára és a világvallásokra vonatkozó steineri gondolatoknak. Ezekre ma úgy „célszerű” utalni, hogy a megfogalmazás elegendően homályos legyen, ne váljon taszítóvá a steineri tanokat

alig ismerők számára. A reinkarnáció újraértelmezése helyett a születés előtti élet fontosságáról, tiszteletéről és jogairól tanácsos beszélni, a karma öröklődő jellemvonások hangsúlyozásává szelídülhet, a világvallásokra vonatkozó steineri elvek elfedhetők az ünnepek látványosságával, szertartásaival. Pedig a generációk folytonosságaként megvalósuló szellemi lét-rétegek valóságát tétélező világnézet a jövő (és múlt) iránti felelősség erősítője lenne, ha élményszerűen tudatosulhatna a gyermekek világában.

Nem csupán nálunk, de Európa más tájain is előfordul, hogy Waldorf óvodák és iskolák olyan házakba települnek, melyek építészeti programja egyáltalán nem vetett számot a ház ilyen „speciális” használatával és funkcióival: a nem-látható létrétegekre (is) érzékennyé tevő gyakorlataival.

Rudolf Steiner jelentőséget tulajdonított az élőlényekben és a körülöttük jelen lévő, feltehetően hullámjellegű alakzatoknak, amelyeket nem csupán a társas létbe kiterjedteknek, de az egyéni létezők testi létezésén kívüli dimenziókban is létezőnek vélt. A gravitáció vagy az elektromosság láthatatlan jelenségein túl más, még tudományosan fel nem fedezett jelenségek létezésének és az élőlényekre gyakorolt hatásának feltételezése – mely évezredes hitek, hiedelmek, éterelméletek folytatásának lenne tekinthető – nem kapott volna különösebb figyelmet. De meghökkentő újdonságot jelentett azon elgondolása, hogy a tradicionális vallásgyakorlás – Isten felé fordulás, az angyalok karához hasonló szakadatlan dicséret és áldás – által áldottá válás (más értelemben, persze, mint a szufi hirdette) az egyén egyedfejlődési fokához hangolt önfejlesztő lehetősége, szabadsága – és nem kötelessége(!) van. Olyan szabadság ez, melynek kiteljesedése részben racionális megközelítéssel – ti. az egyén tapasztaló és tapasztalatfeldolgozó képessége felől – megfogalmazható; és olyan szabadság, amely a test körüli láthatatlan lét-zónák for-

málására, erősítésére is kiterjed. E mezők, rétegek az érzelmi és szellemi aktivitás „terepei”. Talán voltak-vannak olyan teozófiai iskolák, amelyek e zónák differenciált fejlesztésére, védelmére figyelnek, de a Szabad Waldorf iskolák indításához és működéséhez Steiner fogalmazott meg részletes programot, amely utalt a rejtett lértételek formálásának jelentőségére; mégpedig a modernségnek abban a szakaszában, amikor a vallásgyakorlók száma rohamosan csökkent. A nem-látható létmezők iránti érzékenység fejlesztésére nem csupán a gyermekeknek nyújtott esélyt, de a velük partnerként együttműködő tanárok és szülőknek is.

Az eltérő éresi idővel zajló gyermeki érzelmi-lelki fejlődés gondozására alkalmatlan, versengésre, sikerre trenírozó tömeg-oktató intézményekkel való kompatibilitás látszatát a Waldorf-iskoláknak fenn kell tartaniuk. A felnőtté válóknak a szellemi szabadságot erősítő védett világból kikerülve elvileg nehezebb a versengők világába átlépni. Nagyszámú minta alapján készült vizsgálatok szerint a Waldorf-iskolákból kikerülők körében azonban éppenséggel több a sikeresen helytálló, mint a versengés iskoláiban. A vizsgálatok függetlenségéről keveset tudunk, de a hagyományos iskolai rendszerben tevékenykedők és azokat irányítók részéről interneten elérhető cáfolat nem jelent meg. Hazai specialitás, hogy különféle mítoszok keringenek a Waldorf-iskolákat igénybe vevő elit családokról és a gyenge képességűek ilyen iskolákba orientálásáról. Vannak olyan programokkal dolgozó iskolák, amelyek kifejezetten a hátrányos helyzetű gyermekekkel foglalkoznak, a reformpedagógiai programok nem csekély része is a sérült gyermekek fejlesztése felől indult. A Steiner-program nem ilyen. Kár, hogy valódi hatóerejét leplezni kell, ami különösen az euritmia művelése tekintetében fájdalmas. A transzcendens létezőkre érzékenyítő képesség kibontakoztatás Gesamtkunst-kísérle-

tében hasonlóan jelentős felszabadító erőt jelentene a vizuális képességek jelenleginél lényegesen dinamikusabb, bátrabb fejlesztése.

A Szabad Waldorf Iskola program az 1800-as évek elejétől terjedő reformpedagógiák számos jellemzőjét átvette. A kötelességek, a kemény fegyelmezés világa ellenében a gyermeki érdeklődés, motiváció-erősítés, meltsóság, szociális érzékenység, az érzelési és megfigyelőképesség erősítése különösen az 1900-as évek elejétől ismerős. Azonban döntő, és a Waldorf-iskolák gyorsuló terjedésében meghatározó jelentőségű lehetett az a többlet, melynek jegyében ez a pedagógiai program kísérletező keretet adott a transzcendens élmények belső motivációs forrásként mozgósítására, saját életvilágba beépítésére – amivel lényegileg tért el a transzcendens érzékeléséről legjobb esetben is csak beszélő, a teljes személyiséget átjáró élményt kínálni nem képes iskola-formáktól. Az euritmia keretében – ki nem mondottan – a testünk körüli láthatatlan mezők más mezőkkel való érintkezésének érzékelését fejlesztő meditációs mozgások kaptak jelentőséget – s erre irányul a zenei képzés is. Ám ezek a „többletek” csak akkor hitelesek, ha hiteles tanárok közreműködésével érik a gyermekek világát. Ellenkező esetben kínosak, erőltetettek.

Friedrich Nögge szerint „ha valaki antropozófussá kíván válni, kénytelen egy kis Dr. Steiner-klónná válni... természetesen teljesen individuálisan. Olyan individuálisan, ahogy a Waldorf-iskolák, amelyek majd mind úgy néznek ki, mint a nagy Goetheanum kis klónjai. Szabad individuálisnak lenni, de csak a dogmatikus antropozófia kontextusában.” Csakhogy a több mint ezer Waldorf-óvodának és iskolának legfeljebb egy százaléka tűnik klónszerűnek, a leglényegesebb steineri formáló elvek megértése pedig még ritkábban fordul elő. Az nem képezi gúny tárgyát, hogy az állítólag antropozófikus épületek óriási többségének megjelenése és belső térála-

kítása lelketlen, érzéketlen. A Steiner formáló gesztusait nem imitáló, inkább a Kós Károly-i formáló hagyomány felé forduló magyarországi organikus építészet is hasonló arányban van kisebbségben a Waldorf-óvodák és iskolák körében.

A Waldorf óvodák-iskolák sebezhető pontja az, hogy miközben a múlt századelőn megfogalmazott program az alapokat nem sértve számos vonatkozásban korszerűsíthetőnek bizonyult – hasonlóan pl. a Montessori iskolák programjaihoz –, a Waldorf-terekbe kevés steineri impulzus hatolt be. Rendkívül kevés olyan belső tér és külső „épülethéj” épült, amely Steiner forma-kísérleteinek bátorságával, érzékenységével, expresszivitásával kisdorná a szegény kis lurkókat a megszórt, praktikus formák és szerkezetek köréből, s valami „valószínűtlen” segítené az átlépést a transzcendens által a transzcendentális felé. Még azok az építészek is, akik legalább utaltak Steiner forma-kísérleteire – hol síkba vasalt színezgetéseikkel, hol durván szabott tördeléseikkel – inkább riasztó vagy infantilis képleteket hoztak létre. Valószínű, hogy tervezőik nem jutottak el a halvány vízióként felmerülő, a lehatárolások tekintetében lassan hullámozó-vibráló „tömbök” megsejtéséhez, felsejlesztéséhez. Igaz, Rudolf Steiner expresszívnek is mondott, az anyag természetében rejlő szabadságot, a geometriai megoldásokban alapvető matematikai műveleteket is reprezentáló beton-plasztikáinak szellemi-lelki vonatkozásai kifejtetlenek maradtak, és az újabb építési technológiák által nyújtott formálási lehetőségek is beszűkülhettek. Mégis: azok a szellemi programok látszanak érvényesebbnek (és időszerűbbnek is), melyek a szabad szellemi-lelki kibontakozás művészeti eszköztárában ki-tüntetik az építészeti eszközöket.

Az ötszög csapdája

Platón *Timaios* című művében a létezők tetraéder, kocka, oktaéder és ikosaéder elsődleges alakzatai mellett az

ötödiket, amelyből a mindenség épül fel, nem határozta meg egyetlen, karakteres alakzatként. Megtették utódai. Az ötszög-lapokkal határolt dodekaédert vélték az ötödik alakzatnak. Ez a tévedés fatálisnak bizonyult Steiner szellemi programjában, az okkult társaságokkal érintkezéséről nem függetlenül. Platón hiába adta Kratylos szájába a mindenségépítő néhány jellemzőjét – tudniillik, hogy forog, s hogy könnyűsége folytán a tetraéder-tűz és az oktaéder-levegő között van a helye. A Goetheanum épületében az ötszög alaprajz központi szerepet kap a színházterem nézőtere és színpada boltozatának keresztezésénél. A platóni szövegben említett ötödik elsődleges, ide-oda forgó alaknál jelentősége lehet valamiféle tengelynek, és szabályos háromszögekkel határoltnak kellene lennie. Egyfajta szakrális tapasztalás felől fogalmazódhatott meg Platón mindenség-építő elsőd-

leges alakzata; olyan tapasztalás felől, amely talán ma is megszerzhető. Az ötszöges alaprajz azonban aligha rezonál évezredek tapasztalásaira.

A Waldorf-iskolákban a szabálytalan, akár ötszöges termek pozitív szerepe vitathatatlan: a közelmúltig szinte mindig négyszöges terek ellenében más tér-lehetőséget kínál, szabadabb téralakítás felé mozdít.

Hasonlóan az eurythmiához, a Goetheanum falszínezésének is van rejtett üzenete. Az élő alakok körüli, köznap állapotunkban nem érzékelt jelenségek meditációs mondható ráhangolódás mellett szívárvány-színekkel jelenhetnek meg. Ezek a színek soha nem élesen határoltak. A steineri átmenetes festések tehát pontos leképezései e színátmeneteknek. Az első Goetheanumnál a pillérfejezetek rajzos formái színezettek voltak. Ám ilyen módon a transzcendens színvilágának lényegi zónái, a bíborok (l.

Gaudínak a Güell-parkba tervezett kápolnarajzán a bejárat-zónát) és a bíborokon túli szikrákkal tűzdelt rózsaszínes szürkék nem találják helyüket. A pillérfők tört vonalú faragványainak száraz rajzossága eleve idegen a felső zónában megjelentetni szándékolt transzcendens-jelzésektől.

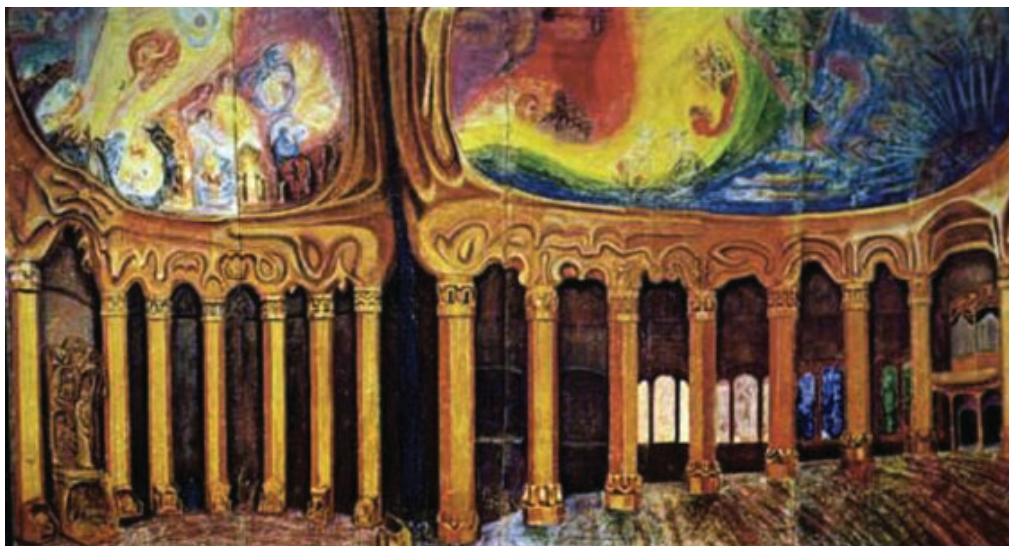
Az első Goetheanum mennyezeti festése többnyire elkerülte a meditációs úton elért sajátos, éter-, asztrál- és a mentális test – steineri megfogalmazás szerinti éntest – aura-képként megragadása során jellemző fogást, a fénykép-jellegű alaknak az aura-képbe beleokoskodását.

A színek szerepével foglalkozó, Goethe színtana iránt tisztelettel megformált írások és konferenciák körében nehéz fellelni olyan munkákat, amelyek saját tapasztalatok alapján próbálják a transzcendens zónái felé vezető meditációs-elmélyülési folyamathoz kapcsolni a látható formák körül rejtőző szín-rétegek harmonikus és torzult zónáinak megfigyelését, Steiner meditációs színélményei napali fénybe átmentve megőrizték a finom átmenetességet, nem jelentek meg éles kontúrú, spekulatív úton kreált alakok.

A Steiner által instruált homlokzatokon a keletkezés éveiben nem egyedülálló módon lendületes íves, éleket kiemelő megnyilvánulások jelentek meg. E felületek és vonalak a rutinná vált szecessziós ornamentika kifáradásával, az ugyanazon évtizedekben jellemző doboz-formák felé elmozdulással párhuzamosan erősödtek fel. Az expresszív vonalak, tömegek megjelenésében, és nemcsak a futurizmus vizuális megnyilvánulásaiban a járművek áramvonalasság-követelménye meghatározóbb szerepet játszhatott,

6. kép • A. Gaudí: a Güell-parkba tervezett kápolna, bíborközeli színnel kiemelve a bejárat zóna

7. kép • Az első Goetheanum színpadtere és festett nagytermének oldalnézete, a pillérlábazatoknál metamorfózis-faragványosor.

mint a Bolyai-geometria szférikus és hiperszférikus terei számunkra érzékelhetetlen tértorzulásairól szóló fejtegetések. Mint utaltunk rá, Steiner Goethe nyomán a műveletfüggvények formavilágán át érkezhettek el egy expresszív-ként aposztrofálható formavilághoz.

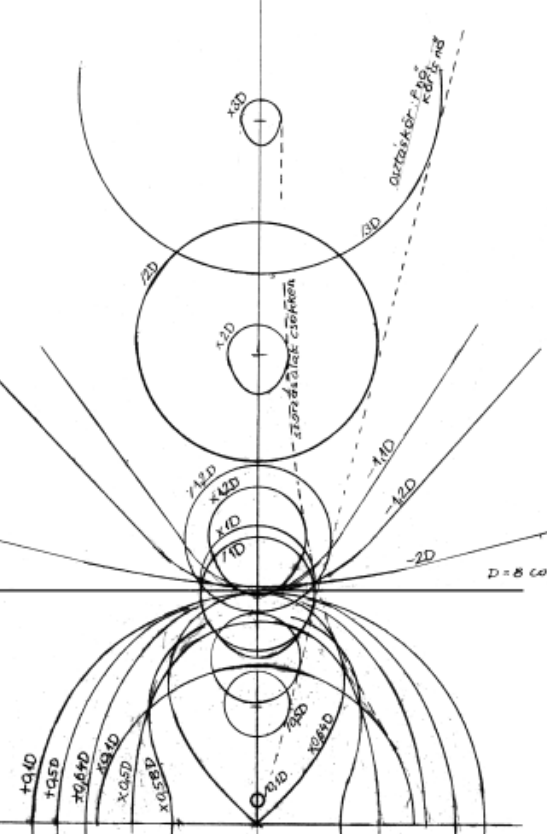
Építészet és euritmia

Az euritmia történetéhez. *A korai tantermek építésze* címmel 2011-ben jelent meg Sibylle Rudolph doktori disszertációja könyv alakban a marburgi Tectum-kiadónál, újabb jeleként annak, hogy az euritmia-kutatás doktori disszertációk témájává vált. A szerző az euritmia-gyakorlatok tér-kialakításának építészeti koncepcióit, azok időbeli változását vizsgálta az első euritmia-tanárok írásaiban fellelhető utalások alapján. Az eredmények a tantermek kialakításának alapvető kérdéseiig, és az euritmia-tanítás művészetpedagógiájára vonatkozó tovább-

bi konzekvenciákig vezettek. Ennek a vizsgálódásnak jelentőséget ad az a tapasztalat, hogy mára a Waldorf-iskolák térformálásánál megengedhetővé, sőt, elismerésre méltathatóvá válhattak a legalapvetőbb formálási követelményektől totálisan idegen dobozépitészeti megoldások – másik végletként pedig olykor a wc-helyiségeket is „áthatja” a steinerinek vélt szabálytalan sokszöges téralakítás. A Waldorf-iskolák szellemi szabadságot (is) erősíteni szándékozó programja pedig aligha függetleníthető az iskola tereinek, kivált az euritmia-teremnek a megformálásától. Az egyszerűségnek mondott sivárság és a formatobzódás együtt van jelen körülöttünk. Megválaszolatlan, hogy a dobozterek vagy a formatobzódás terei okoznak nagyobb zavart a szellemi-lelki-teszt személyiségformálódásban.

Szimptomatikus, hogy egyedül Magyarországon kapott olyan szerepet az organikus (és/vagy élő) építé-

szet, amely a szabad szellemi élet kibontakoztatásának programja alatt nem autonóm építészeti, sokkal inkább *Gesamtkunst*-karakterű (ami azt is jelenti, hogy igencsak távol áll a makett-közeli „tisztaságú”, a főáramú új-akadémikus építészettől). A hazai organikus építészet a világon egyedülálló módon mutatta be sok száz településen, a Waldorf óvodák és iskolák körén túl is a steineri antropozófia építészeti elveit – anélkül, hogy a steineri épületformák utánzójává vált volna. A hazai organikus építészet jövő-lehetőségeit a közelmúltig élő népi építészet kiváló közvetítői, kiemelten Kós Károly munkássága alapozta meg. Makovecz Imre és Csete György formapreferenciái hangsúlyosan érvényesülnek a hazai organikusnak mondott alkotásokban. Az ezredforduló után vált igazán láthatóvá, hogy az alkotók építészeti eszköztára kibővült, és számos meglepetést tartogat a következő évtizedekre is.

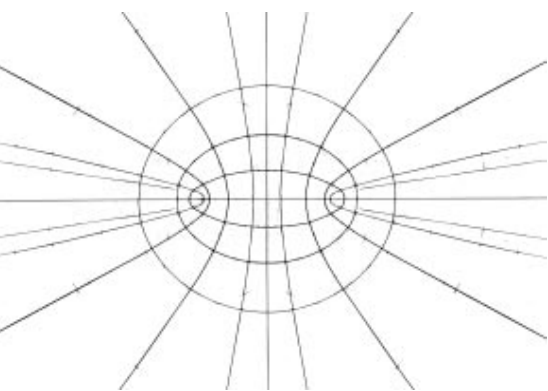
1. ábra • Műveletgörbék változó fókusztaival

SZÉLJEGYZET

Moravánszky Ákos
The Rudolf Steiner Goetheanum • Anarchitecture report from Dornach
 című cikkéhez

A *Domus* 2011. február 11-i számában megjelent írás a steineri formaválasztás talán legjelentősebb mozzanatával foglalkozik. Ehhez kapcsolódik rövid széljegyzetem.

Moravánszky Ákos írása utal Rudolf Steiner 1913-as berlini előadására, melyet az építészet eredetéről tartott;

2. ábra • Összeadás (ellipszis) és kivonás (hiperbola) görbék fix fókusztaival

Steiner itt az indiai sziklába vájt templomokat a kivonás formáinak nevezte, aminek spirituális tartalma az, ahogyan az emberi lélek behatol a Föld anyagi zónájába. Hangsúlyozta, hogy az építészet-előtti, hegyből kivájt tér kiegészítője a szikla-testen kívül van, a nem-anyagi spirituális felé minden irányban nyitottan. Ha fával dolgozik az ember, a térből kivont üreget alkot. A friss beton azonban nem képes üreget alkotni (amíg zsaluzata felett meg nem szilárdul). A súlyos anyag horpadt formái az emberi lélek fogadó-behatolási terepét kínálják. A steineri értelemben vett szellem a metamorfózis – az anyag-energia cserefolyamatok fogalmát használva: metabolikus – folyamatában manifesztálódik.

A második Goetheanum beton teste ilyen értelemben lenyomat, egyfajta öntőminta. Moravánszky úgy fogalmaz, hogy „határolója/beborítója leégett elődje emlékezetének, abszorbeálja a megfigyelő figyelmét, és viszont, formálja a megfigyelői érzékelést.” Megemlíti, hogy Steiner az első és második Goetheanum közötti eltérés kapcsán *Umstülpung*-ról beszélt, „ahol visszajára fordul a formateremtő folyamat, amit kozmikus princípiumként azonosít (...)”.

Az *Umstülpung* azonban a Goethe-írásokban járatos Steinernél nem visszajára fordításra, hanem univerzális érvényű matematikai-geometriai átfordulásra utal.

A műveletfüggvények birodalmában a gömbölyded-elliptikus formáktól a negatív hiperbolikus formák felé átfordulás egy jól belátható stabil, és egy instabil konstrukcióban valósulhat meg. Amikor Steiner idézi Goethe lemniszkáta-ábráját az értelmező szorzás művelettel, akkor az elliptikus összeadási görbék két fókuszpontját veszi alapul. A fókuszok közötti távot nem szűkíti közel nullára, és nem is bővíti az összeadás-ellipszis legtávolabbi pontjáig. Ez utóbbi azzal járna, hogy az ellipszis vonallá laposodna. Egyben azt a határ-helyzetet jelezné, ahol megtörténhet a szemléletes *Umstülpung*,

az átfordulás a kivonás művelet hiperbolájába. Ha azonban a fókusz-táv nulla közeli, a hiperbola a fókuszok tengelyére merőleges egyenessé szélesedik, és bármely lehetséges kivonás eredménye nulla közeli, ugyanakkor az összeadás-görbék univerzuma szinte-koncentrikus körökre szűkül.

A geometriai keretek közötti metamorfózis metabolikus folyamata az érzéletes-méretes és az érzékelésen és mérhetőségen túli közötti cserefolyamatban zajlik. A két Goetheanum e folyamat sajátos reprezentálója, amennyiben az összeadás egyesítő-folyamat gömbközelí alakzatai megsemmisülnek, de a fókuszpont-távok nem redukálódnak nullára, és egy, a kivonás-görbék hordozó alakzat kiemelkedik.

A goethei metamorfózis-szemlélet univerzális érvényűvé tágítása már nem az élőlények életfázisaira, az újraszületések láncára vonatkozik, hanem az átalakulások matematikai-geometriai függvény-világában találja meg ontológiai alapját.

Moravánszky felveti: úgy tűnhet, a jelenkori számítógéppel generált építészet élő (átlelkesített) formái újabb metabolikus láncot alkotnak, ám hiányzik Steiner művének legfontosabb dimenziója, a drámai harc a gravitációval, az immaterializáció folyamatát akadályozó/nehezítő építészeti objektummal. Ennek következtében a számítógépes tervezés – mivel mellőzi a fizikai testen kívüli lét-rétegeket s a hozzájuk kapcsolódó szellemi-lelki motivációs és rendező impulzusokat – kizárja az érzéletes és a transzcendens létszférák együttesében kibontakozó metamorfózis metabolikus láncának működését.

Moravánszky Ákos rövid tanulmánya a számítógépek által generált építészeti formaképzés érzékeny területére utal. Hazai terepen Kapy Jenő és fiatal építészollégái kísérleteit érinti. Amikor néhány hónapja a hazai dekon építészetén történő túllépésről, az új trendekről beszélgettünk, lényegesenek tartotta megjegyezni, hogy a ha-

zai organikus építészeti alkotások és az un. generatív építészeti alkotások viszonyában jelenleg egy nyilvánvalóan ontológiai különbség van: az orga-

nikus építészeti alkotások megépültek, léteznek, a generatívok a számítógépekbe szorultak. Hogy mely törekvések lesznek képesek élő építészetté

válni a jövőben, azt az anyagból építés és a szellemi-lelki dimenziók építése együttesében érvényesülő metamorfózis érvényesülése döntheti el.

3. ábra • Műveletgörbék és Umstülpung.
A négy alpművelet egymásba átfordulása. Kiemelve az összeadás és kivonás egymásba átfordulása.

